

УДК 821.161.2-1

Т. М. Берест,

Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», м. Харків

ПОЕТОНИМИ В СЛОВНИКУ ПОЕЗІЇ 80-90 РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті описано результати дослідження особливостей семантики та функціонування поетонімів, зокрема антропонімів, міфонімів і теонімів у поезії 80-90 років ХХ століття. Вибір об'єкта дослідження зумовлений його актуальністю для сучасної поезії та показовістю для поетичного словника в цілому тих процесів, що відбуваються з поетонімами. Естетична функція античних міфологізмів та антропонімів у аналізованій поезії полягає переважно у створенні комічних ефектів, а також у символічному позначенні негативних явищ. Специфіка використання поетонімів зумовлена синтетизмом, складністю, високим культурним рівнем сучасної поезії, а також її іронічною спрямованістю. Серед семантичних змін поетонімів переважає зниження їх традиційного стилістичного забарвлення.

Ключові слова: Поетоніми, антропоніми, міфоніми і теоніми.

POETONYMS IN THE DICTIONARY OF POETRY OF 1980S-1990S.

In this article we present the outcomes of study of peculiarities in semantics and functioning of poetonyms, in particular anthroponyms, mythonyms and theonyms in poetry of 1980s-1990s. Rationale for the object of study is provided by its actuality for a modern poetry and by its relevance to the representative processes that take place about poetonyms in a poetic dictionary on the whole. Tradition to use the names of literary characters becomes weaker in the poetry of end of XX of century, while the names of historical figures, contemporaries, acquaintances and friends of authors are often used. Quite often the names of stage performers are used for the rating of mass art. Frequently anthroponyms serve as a mean to create satiric and comic effect. The aesthetic function of ancient mythologisms and anthroponyms in an analyzed poetry consists mainly in creation of comic effects, and in symbolic denotation of the negative phenomena. The names of historical personages are often used for denotation of epochs. The specificity in the use of poetonyms is given by a synthesis, complication, high standard of culture of the modern poetry, and also by its ironical orientation. The decline of their traditional stylistic colouring prevails among the semantic changes of poetonyms.

Key words: Poetonyms, anthroponyms, mythonyms and theonyms.

ПОЭТОНИМЫ В СЛОВАРЕ ПОЭЗИИ 80-90 ГОДОВ ХХ ВЕКА

В статье описаны результаты исследования особенностей семантики и функционирования поетонимов, в частности антропонимов, мифонимов и теонимов в поэзии 80-90 годов ХХ века. Выбор объекта исследования обусловлен его актуальностью для современной поэзии и показательностью для поэтического словаря в целом тех процессов, которые происходят с поетонимами. Эстетическая функция античных мифологизмов и антропонимов в анализируемой поэзии состоит преимущественно в создании комических эффектов, а также в символическом обозначении негативных явлений. Имена исторических персонажей часто используются для обозначения эпох. Специфика использования поетонимов обусловлена синтетизмом, сложностью, высоким культурным уровнем современной поэзии, а также ее иронической направленностью. Среди семантических изменений поетонимов преобладает снижение их традиционной стилистической окраски.

Ключевые слова: Поэтонимы, антропонимы, мифонимы и теонимы.

Багатовимірністю, ірраціональністю, динамізмом поезія постійно привертає увагу мовознавців. Сутністю поетичної мови є настанова на творчість із постійною готовністю до естетично значимої актуалізації, а найважливішою функцією поетичної мови є естетична. Саме цим пояснюється той факт, що в художній літературі слово не лише виступає знаком

думки, а й впливає на почуття та уяву читача. Одним із важливих аспектів вивчення поетичної мови, на думку С. Єрмоленко, є лінгвопоетичний та стилістичний (вивчення динаміки стилістичної системи на всіх мовних рівнях).

У середині 80-х років XX століття розпочався період активізації лінгвостилістичних досліджень індивідуальної мовотворчості в аспекті художнього слова, концептуалізації художньої мови, експлікації засобом поетичного слова мовної картини світу. Починаючи з 90-х років з'явилася низка досліджень, у яких мова поезії розглядається на різних структурних зрізах, подається системно-функціональний аналіз мовно-образних засобів, найбільш актуальним та плідним стає метод функціонально-семантичного аналізу тексту [4]. До того ж у коло наукових інтересів дослідників наприкінці XX ст. потрапляють поетичні тексти неомодерністів та позначена деструктивним началом, іронією, інтертекстуальністю поезія постмодерністської течії.

На нашу думку, комплексний аналіз особливостей використання та способів семантичного перетворення різних груп лексики в поетичному мовленні кінця XX ст. дасть уявлення про специфіку словника поезії цього періоду, дозволить дати естетичну оцінку здобутків сучасної поезії.

Одним із важливих складників словника української поезії є група онімів, їх стилістичний потенціал широко використовують і сучасні автори. Власні імена в поетичній мові віддзеркалюють умови життя суспільства, рівень освіченості, його культурні традиції і є важливим складником індивідуально-авторської картини світу.

Власна назва, потрапляючи до художнього контексту, з одного боку, співвідноситься з назвою, що існує в загально-вживаній мові, з іншого – зазнає емоційно-образної, естетичної трансформації, набуває певної додаткової семантики, ускладнює свій зміст.

Теоретичні засади онімізації художнього тексту розвинуто в сучасних дослідженнях І. Хлестун, Л. Белея, Л. Селіверстової, М. Кудряшової та ін. Численні роботи присвячено дослідженню власних назв у фольклорних творах, у творах відомих українських письменників, є чимало праць, присвячених дослідженню онімів у художніх текстах різних періодів [3; 6], власних назв як засобу творення комічного [1; 7]. Проте на матеріалі поезії кінця останнього тридцятиріччя це питання ґрунтовно не досліджувалося. З'ясування функцій власної назви в сучасній поезії, порівняння особливостей вживання поетонімів означеного періоду з попередніми використаннями є одним із важливих питань у дослідженні поетичного словника.

Актуальність нашого дослідження пов'язана з потребою продовження комплексного вивчення особливостей функціонування та семантики поетичної лексики у творах кінця XX ст. Наукова новизна дослідження полягає у виявленні специфіки поетичного використання ономастичного фонду української літературної мови в поезії означеного періоду.

Метою роботи є розкриття специфіки семантики та функціонування часто вживаних у сучасному поетичному контексті поетонімів.

За **матеріал дослідження** послужила вибірка художніх номінацій у поетичних контекстах зі збірок І. Андрусика, Ю. Андруховича, С. Жадана, Ю. Бердика, І. Бондаря-Терещенка, О. Ірванця, В. Неборака, В. Герасим'юка, І. Римарука, І. Малковича, С. Либоня, В. Недоступа, Ю. Позаяка, О. Забужко, О. Пахльовської, Н. Дички, Р. Мельникова, Н. Федорака, С. Пантюка, І. Пилипчука, О. Мардус, Н. Супруненко, І. Мироненко, О. Тараненко.

Словник поетонімів в аналізованій поезії досить значний за обсягом. Найбільшу групу власних назв складають антропоніми. Серед них значною кількістю вживань відзначаються імена реальних осіб – українських і зарубіжних письменників (*Лепкий, Павличко, Бедрик, Сапеляк, Сент-Екзюпері, Данте, Купер* та ін.), проте в поетичних контекстах ці імена асоційовані з ідеями чи ситуаціями з творів, відсилають читача до створених письменниками образів, тобто виступають маркерами ситуацій, ідей, думок: «*Чужі чистилища й раї, / І Данте слід в чужому пеклі, – Дперва сні були запеклі / І ніч, і втраченість її...*»; нерідко фіксуємо введення в поетичний контекст імен друзів, родичів, імені самого поета (*Федорак*). За певними поетонімами усталася функція символів світового мистецтва (*Ван Гог, Брамс, Чарлі Чаплін, Карузо*), національної історії (*Кий, Щек, Хорив, Мазепа, Хмельницький*): «*Як три царі з дарами / йшли: один ніс вишиванку, другий – писанку, третій – бандуру... / Вони і досі йдуть: / Кий, Щек, Хорив*» (Н. Федорак). Наведений контекст посилює значення символічних для української історії постатей братів-засновників Києва, розширює символіку їх імен до позначення творців нації, охоронців її, надає антропонімам сакрального смислу. Традиційно використовуються власні імена для позначення певних людських рис (*Казанова, Дантес*): «*А я – безнадійно зіпсований зуб / між вами такими блискучими / дантист на урльопі / Дантес у історії / кастет від кохання розкис*» (С. Пантюк).

У поезії кінця XX ст. слабшою стає традиція використання імен літературних персонажів, натомість автори активно послуговуються іменами сучасних естрадних виконавців для вираження оцінки масового мистецтва.

Досить часто антропоніми виступають одним із чинників створення сатирично-гумористичного ефекту. Експресивність антропонімів програмується метою авторського повідомлення та самим контекстом. Як правило, комічний ефект у поетичних текстах досягається шляхом реалізації лінгвоенциклопедичної інформації власного імені, його пресупозитивного, культурно-фонового змісту, актуалізації внутрішньої форми оніма, конкретного поєднання імені й прізвища [7].

Помітне місце серед художніх засобів досліджуваної поезії посідають образи греко-римської міфологічної системи та античні антропоніми. Антична міфологія була й залишається органічною складовою художньої системи європейських авторів різних напрямів і стилів. Відповідно до зміни історико-культурної ситуації змінювалося ставлення до міфології, що, у свою чергу, призводило до змін форм і шляхів сприйняття останньої [5, с. 3]. Досить часто в поетичних текстах кінця XX століття для створення естетичного ефекту використовуються античні міфоніми (імена титанів, героїв, богів Давньої Греції та Риму), дещо рідше – антропоніми (імена чи прізвища політиків, громадських діячів, митців, учених та ін.).

Поети використовують міфологізми у вигляді окремих вкраплень, при цьому застосування античних онімів для символічного позначення певних понять, реалій, станів, а також як носіїв високого стилю чи засобу естетизації мови творів для аналізованої поезії майже не характерне («*О ні. Ти вже не труд Сізіфіє – / А струменіння золоте, / Яке в протоках рим і рифів / Ядучим пламенем цвіте*» (Ю. Бедрик); «*Отак у сні, а чи без сну, / одну штовхаємо сніжину, / немов сізіф сізіфа в стину, / й у тьму пугаємо одну*» (Н. Федорак). У наведених прикладах спостерігаємо актуалізацію фразеологічно зв'язаних значень онімів, що є досить поширеним у наш час явищем. Проте частіше внаслідок сатиричних та іронічних переосмислень міфологізми набувають зниженого звучання: «*...тут кожен – Нептун, і на (іржавій) трубі / кожен свій тризуб лиже*» (Н. Федорак); «*...аж вилискує в тьму Мельпомени захищений бюст*» (Ю. Андрухович), що загалом відповідає існуючій в українській літературі тенденції до гумористичної, іронічної, бурлескної семантизації поетичних слів цього ряду.

Досить часто в поетичному мовленні вживається міфонім *Харон*, пов'язаний із лексико-тематичною групою «смерть»: «*У царстві тіней... / Харона човен чорні хвилі оре і стогне Стікс, мов у грозу Дніпро*» (В. Неборак). У наведеному при-

кладі міфonom зберігає свою первісну семантику – ‘перевізник у царство мертвих’. Уживання аналізованого оніма в такому значенні загалом не є характерним для української поезії кінця ХХ ст. Семантика назви *Харон* здебільшого розширюється й узагальнюється до метафоричного позначення реалій, пов’язаних із жорстокістю, зі смертю, або й самої смерті: «У пивницях є цурячі трони, / їх коти здичілі стережуть, / є тхори, ці курячі харони...» (В. Неборак). Символ контекстуально знижується, набуває конотації іронічності, глузливості. Аналогічну семантизацію міфічної назви спостерігаємо в поезії В. Герасим’юка: «Чи ми на дні вже в нашому раю?! / живі, мов приземлились на зною, / (о, це на зло неонам і харонам!)». Сполучення зі словом *нерони* накладає на значення аналізованої експресивної асоціативний відтінок ‘тиран’.

З-поміж естетизованих досліджуваною поезією античних антропонімів часто спостерігаємо назви *Вергілій, Горацій, Езон, Гомер, Піфагор, Герострат, Калігула, Брут*. Часто ці оніми зберігають зв’язок зі своїми традиційними символічними вживаннями (*Брут* – ‘зрада’, *Калігула* – ‘жорстокість, войовничість’), наприклад: «Мій колега *Калігула* / любить коней / пражкою від уздечки / із-під нігтів вишкрябує бруд... / марить війною / самокрутки звиває / із міжнародних нот протестів...» (С. Пантюк); «Земля безглузда, як обгортки свят, / Приречено лякає тінню *Брута*...». У цих прикладах, як і в подальших, спостерігаємо характерне для досліджуваної поезії нівелювання емоційного сприйняття античних словообразів через уміщення в стилістично невідповідний контекст. Імена історичних осіб та відомих літературних персонажів часто використовуються як символи певних епох або характерних ознак, прикмет. Ця традиція лежить в основі вживання імен *Едип* та *Піфагор* у таких рядках: «...один небалий жест / іде той жест по колу / немов сліпий *Едип* / по бульбашках від кока-коли / благаючи на хліб / де протирає палімпсести / сандалем *Піфагор*...» (Н. Федорак). Асоціації між сліпотю та рухом по колу зумовлюють використання в цих рядках імені *Едип*, а вживання поруч назви сучасного напою відтіняє сему ‘давнина’ в аналізованому слові, хоча на рівні комічного ця тема підтримується наступною власною. Отже, у досліджуваному матеріалі класичні символи часто зазнають зниження емоційно-оцінної забарвленості, втрачають особливу поетичність, характер «штампів віршованої мови».

«Друга половина ХХ ст. позначена активним осмисленням образу Ісуса Христа в поетичних контекстах» [6, с. 16]. У свою чергу відзначимо, що серед вибраного нами для аналізу лексичного матеріалу «культового» шару назви Ісуса складають одну з найбільших груп. Назви *Ісус, Христос* загальнопоетичною традицією пов’язуються з мотивами страждання, очищення від гріхів, воскресіння, другого пришествя. Страшного суду й уживаються переважно в позитивному плані. У сучасних контекстах в образній семантиці цих назв здебільшого наявні компоненти, мотивовані вживанням у відповідних євангелійських контекстах. Смісл, близький до номінативного значення, слово *Ісус* має, на перший погляд, у рядках: «*Ісус* заходить в оливковій гай і починає молитись»; «*Ісус* з апостолами відстоює службу в одному з православних храмів...»; «Вранці приходить гурт садівників. / Знаходять *Ісуса*. Той страшисться і жахається, / що ця чаща його проминула» (С. Жадан). Але оригінальна поетична трансформація євангелійського зображення подій напередодні арешту Христа, порушення їх хронологічної віднесеності, зумовлюють певні модифікації у змісті аналізованого слова. По-перше, акцентується відтінок значення ‘вічний’. По-друге, відсутність арешту і зображення негативного емоційного стану Ісуса викликають амбівалентне сприйняття образу. Постає проблема, в основі якої питання про призначення Христа, його здатність виконати Божу волю і навіть питання про існування Сина Божого взагалі. Це зумовлює зміну емоційно-оцінної забарвленості значення поетоніма *Ісус*, ослабляє змістові компоненти ‘бог’, ‘спаситель’. Ремінісценціями за мотивом страждання й молитви в Гетсиманському саду позначені приклади: «Коли *Ісуса* проймає розпач / стає зовсім нестерпно / архангели / нервово кутаються у плаці / швидко відступають у темряву...» (І. Пилипчук); «...як ірокез панкуючий, що видер, / як скальп, з *Ісуса* опівнічний страх» (про виростання волосся) (В. Неборак). В обох випадках аналізоване слово вживається для посилення експресії передачі почуттів – розпачу чи страху. Основою для такого використання служить символічне значення ‘страдник’, ‘мученик’. Контрастність стилістичної забарвленості, емоційно-оцінного сприйняття назв *ірокез, панкуючий, видер, скальп* та *Ісус*, змішування неоднорідних елементів різних мовних культур для зображення проростання волосся, є засобом епатування читача.

Уживання назви *Ісус* в одному із творів поетичного циклу «Сім днів, котрі нікого не вразили» С. Жадана співвідноситься із традиційно закріпленим за словообразом значенням ‘пророк’: «...над площею / Де згряг *Ісусів* снують месершмідами / торгують ідеями легко мов моцями / Здають їх брудними й немитими...». Уведення даної лексеми до стилістично зниженого контексту передає ідею абсурдності людського життя. Смісл аналізованого слова формується в даному випадку завдяки сполученню із лексемами *згряг, снують*, а також завдяки порівнянню із месершмідами. Не останню роль відіграє і форма множини. Можемо говорити тут про втрапу словом семи ‘культова особа’, про перетворення значення ‘пророк’ на протилежне за конотативними ознаками – ‘лжепророк’.

Оригінального символічного значення слово *Христос* набуває у творі В. Неборака «VI. Метро. Версії», де історія людства алегорично представлена в образі потяга, вагони якого – «це час – день, тиждень, місяць, рік, десятиліття»: «Ти знаєш децю про Гомера, про *Христа*, / калатає середньовіччя ззаду кістками. / Про Леонардо чи читав у Фрейда, уяви собі вагон, / в який ухпали *Ренесанс*». У такому контексті поетоніми виступають символами епох, уособлюють відповідні культурно-історичні пласти.

Таким чином, спостерігаємо широкий діапазон відтінків і семантичних нашарувань, яких набувають значення біблейзмів у нових контекстах. Часто в образній семантиці проявляються експресивні компоненти ‘мученик’, ‘страдник’, асоціативне значення ‘суддя’, що відповідно до лексико-семантичного оточення може мати урочисту конотацію або відтінок іронії.

Отже, глибина, складність і високий культурний рівень поезії кінця ХХ століття, тягіння до пошуку нових асоціативних зв’язків, орієнтація авторів на широкий національний і світовий контекст зумовлюють специфіку використання поетонімів. Серед різного роду семантичних перетворень одиниць названої лексичної групи переважає зниження початкової і традиційної стилістичної забарвленості, поява серед елементів конотативно-асоціативного комплексу відтінку іронії.

Важливим є подальше дослідження поетонімів, аналіз експресивності цих назв, зумовленої їх новими, часто несподіваними контекстними зв’язками. Дослідження функціонування власних назв дозволять робити висновки про місце цієї групи лексики як у сучасному поетичному словнику в цілому, так і в ідіостилях окремих авторів.

Література:

1. Берест Т. М. Семантика художнього слова в поезії 80–90 років ХХ століття (на матеріалі творів молодих українських авторів): Дис.... канд. філол. наук: 10.02.01 / Т. М. Берест. – Х., 2000. – 199 с.
2. Масенко Л. Т. Ангічна назва в українській поетичній мові / Л. Т. Масенко // Мовознавство. – 1987. – № 5. – С. 56–60.
3. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ століття (Семантико-функціональний аспект): Автореф. дис.... д-ра філол. наук: 10.02.02 / Л. О. Пустовіт. – К., 1993. – 36 с.

4. Сюта Г. М. Художній стиль (мова поезії) / Г. М. Сюта. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/reg/2b-1.pdf>
5. Турган О. Д. Українська література кінця XIX – початку XX ст. і античність: Шляхи сприйняття і засвоєння / О. Д. Турган. – К.: Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1995. – 173 с.
6. Хлистун І. В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект): Автореф. дис....канд. філол. наук: 10.02.02 / І. В. Хлистун. – К, 2006. – 20 с.
7. Шумейко О. А. Мовні засоби творення комічного в сучасній українській поезії (на матеріалі творів другої половини XX століття): Автореф. дис....канд. філол. наук: 10.02.02 / О. А. Шумейко. – Х., 2006. – 20 с.